

Na kraju knjige je Zaključak (311—315). U njemu Laveričev konstatuje da je politika carizma prema radničkom pitanju u celom razmatranom periodu imala jasno izražen klasni, antinarodni karakter. U borbi protiv radničkog pokreta carizam se služio srednjovekovnim načinima borbe, a buržoazija se zbijala u čvrst kordon protiv uvođenja osmočasovnog radnog vremena. Na poslednjih dvadesetak stranica (316—339) nalaze se napomene iz kojih se vidi bogatstvo literature i arhivske građe kojom se autor služio.

Laveričevo delo, iako ispituje samo jedan aspekt radničke klase Rusije u vremenu više od pola stoleća pred oktobarsku revoluciju, vrlo je značajno iz nekoliko razloga. Pre svega, iz njega se vidi težak položaj radničke klase Rusije u tome periodu i uporna borba da se izvojuju što veća prava. Dobrom analizom autor upoznaje čitaoce sa celokupnim zakonodavstvom koje carizam donosi u vezi s radničkim pitanjem i kako se ono praktično primenjuje. Čitalac upoznaje ne samo glavne postavke toga zakonodavstva no i saznaje kako je iz borbe ruskog proletarijata protiv njega i carizma izrasla najrevolucionarnija radnička klasa na svetu, koju su Boljševička partija i Lenjin mogli da povede u prvu uspešnu socijalističku revoluciju. Istovremeno se iz toga zakonodavstva vide sve mere koje je carizam sprovodio u cilju da odvraća radnike od njihova istinskog rukovodstva, revolucionarne borbe i naprednog proletarskog pokreta.

Milica Bodrožić

DVIJE MONOGRAFIJE O POVIJESTI PODUZEĆA U HRVATSKOJ

*INA Rafinerija Rijeka 1882—1972. Izdavač INA-Prerada Rafinerija,
Rijeka s. l. s. a.*

Nakon uspjele monografije o Tvornici papira na Rijeci pojavila se i monografija o Riječkoj rafineriji nafte¹ u povodu njene 90. godišnjice. Poduzeće je osnovano, prema navodima u monografiji, »Inicijativom poslovne kuće 'Les Fils de A. Deutsch de la Meurth' a posredstvom Opće ugarske kreditne banke« u kolovozu 1882. Njegovo osnivanje i daljnji rad prati i suvremena štampa u Hrvatskoj², a zahvaljujući istraživačkom radu suradnika pri izradi mono-

¹ Skrećemo pažnju na nekoliko priloga u kojima je obrađena Riječka rafinerija nafte: Sedamdeset godina rafinerije u Rijeci, Nafta, Zagreb 1952, 10, oktobar, 336—337; Kratak historijat Rafinerije nafte u Rijeci, Rijeka 1963; Branko Horvat, Industrija nafte u Jugoslaviji. Razvoj jedne industrije, Zagreb-Beograd 1956, 1965—1966, sv. I—III. U drugoj svesci obrađena je i Riječka rafinerija nafte, sv. II, 30—50. Isti autor izdao je i monografiju: Ekonomika jugoslavenske naftne privrede, Beograd 1962.

² Uz ostalo novinstvo, osnivanje Riječke rafinerije nafte uz Ljuštionicu riže prati i *Agramer Zeitung*, pa nalazimo napis (pod naslovom Neue Fabriken in Fiume) u kome anonimni autor ustanovljuje s radošću da stotine i stotine ljudi nalazi zapošljavanje u novoosnovanim poduzećima. *Agramer Zeitung*, 1883, 137, 16. VI. Neke dopunske podatke o počecima Rafinerije nalazimo i u jednom drugom prilogu koji je objelodanio također *Agramer Zeitung*, 1883, 163, 18. VII u rubrici Tagesnachrichten.

grafije, dra Danila Klana i dra Marijana Kolomba, pronađeni su i obrađeni i mnogi do sada nepoznati izvori iz Historijskog arhiva na Rijeci, Državnog arhiva u Trstu i Mađarskog državnog arhiva u Pešti. Tekst je čitak i jasan, a obiluje i izvanrednim likovnim i ostalim slikovnim materijalom u crno-bijeloj tehnici i koloru prema vrsnom izboru likovnog savjetnika dra Borisa Vižintina. Vanredni su i ostali prilozi, raznovrsne tabele, grafikoni, faksimili dokumenata, fotografije starih i novih postrojenja i slično. Priložen je i razmjerno opširan sažetak na engleskom jeziku, pa je tako i ta monografija pristupačna i međunarodnoj publici.

U monografiji su obrađeni kronohistorijskim slijedom sveukupan rad i proizvodnja poduzeća, a uklopljen je mjestimično i opći proizvodni proces Rijeke u kojoj je potkraj 19. stoljeća postojao znatan broj velikih tvorničkih poduzeća na čelu s Tvornicom papira i Tvornicom torpeda, zatim Ljuštionicom riže, koja je također osnovana godine 1882, kao i rafinerija, Tvornicom duhana itd.³ Znalčki i detaljno prikazan je čitav proizvodni proces sve do naših dana, a ujedno je i na nekoliko mjesta obrađen i položaj radništva, koji je i u ovome poduzeću sve do potkraj drugoga svjetskog rata bio veoma težak. Zbog toga izbijaju i povremeni štrajkovi,⁴ a registrirane su i neke druge akcije. Za rad u Rafineriji bilo je karakteristično da se u njoj radilo bez prekida, pa su i zbog toga radni uvjeti bili »dosta teški, osobito za nekvalificirane radnike koji nisu bili u stalnom radnom odnosu«.

Autori teksta postepeno nas uvode i u modernizaciju pojedinih pogona, a saznajemo uz to i zanimljiv podatak da je tehnički direktor Rafinerije i njen projektant od godine 1883. pa sve do svršetka prvog svjetskog rata bio Milutin Barač iz sela Paukovca kod Donje Zeline.⁵ Završio je tehničke visoke škole u Grazu i Beču i stekao izuzetnu visoku stručnu spremu. Kao vrstan stručnjak projektirao je Barač i dvije rafinerije u Brašovi i Oderbergu. Poznat je i kao vrstan ornitolog i strastveni pčelar, a na Rijeci se isticao kao član kulturnih hrvatskih društava, prijateljujući s Erazmom Barčićem, Franom Supilom i Andrijom Bakarčićem. Nakon završetka prvoga svjetskog rata boravio je u Zelini gdje je i umro 22. srpnja 1938. godine.

Nakon prvoga svjetskog rata, Rijeka je, kao što je poznato, nakon privremenih talijanskih vlada, a »pod pritiskom savezničkih političara« prepuštena 1924. Kraljevini Italiji i pod njenom vlašću ostala je sve do svibnja 1945. U tom vremenskom razdoblju javljaju se i u Rafineriji novi vlasnici na čelu s Holandezima iz Amsterdama. »Nije poznato točno vrijeme početka pregovora između predstavnika Photogena⁶ i predstavnika talijanske vlade o ustupanju dionica riječke rafinerije. Nedvojbeno je, međutim, da su ti pregovori već krajem 1921. godine doveli do nekih rezultata.« Dvije godine kasnije osnovano je novo dioničko društvo sa sjedištem u Rimu, poznato pod nazivom ROMSA.⁷ Ono

³ Igor Karaman, *Privredni razvitak grada Rijeke u doba nagodbenog sustava do prvoga svjetskog rata. Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*, Zagreb 1972, 139–162.

⁴ Tako je i 1906. u vrijeme općih velikih štrajkaških akcija u našim krajevima, izbio na Rijeci, uz štrajk u ostalim tvornicama, i štrajk u Rafineriji nafte. Radnici su tom prilikom zahtijevali povišicu plaće za 20% i 9-satni rad. Iste zahtjeve postavili su i radnici Ljuštionice riže.

⁵ V. Nj. *Milutin Barač*, Nafta, Zagreb, 1955, 9, septembar, 315–316.

⁶ Bio je to naslov holandskog petrolejskog društva.

⁷ Raffineria d'Olii Minerali S. A.

s vremenom prelazi u državne ruke i jedno je od prvih državnih poduzeća u Kraljevini Italiji. Sada nastaju i velike promjene među činovništvom i radnicima, a uslijed novonastale političke situacije nakon 1924. prneseno je sjedište društva iz Rima na Rijeku.

Kako je potražnja naftnih proizvoda postajala sve veća, i Riječka je rafinerija nastojala zadovoljiti te povećane zahtjeve. Uvoz se povećava, pa se nafta dovozi osim iz Amerike i iz Rumunjske i Rusije, odnosno Sovjetskog Saveza, a i tržište je sve prostranije pa se proširuje i na talijanske kolonije u Africi. Zbog općeg političkog stanja na Rijeci, prilike za zapošljavanje »radnika s naprednom političkom orijentacijom i sposobnih organizatora bile su u to vrijeme gotovo nemoguće«. Usprkos tome zaposlio se god. 1930. Aleksandar Mamić, koji je s uspjehom organizirao u toku rata (1942) partijsku ćeliju i postao njen sekretar. Poginuo je godine 1944, »a njegovu ulogu u partijskim redovima preuzima Nello Biangini«.

Rafinerija je u toku rata gotovo posvema razorena, 3. svibnja 1945, nakon ulaska Narodnooslobodilačke vojske, dolazi pod vojnu upravu. Iste godine detaljno je procijenjena šteta, koja je iznosila više od 50.000.000 lira, pa su nakon toga učinjeni upravo nadljudski naponi da bi se Rafinerija što brže osposobila i prva su postrojenja proradila već potkraj 1945. i na početku 1946. Godine 1948. dostignuta je predratna količina »prerade nafte, ali još nisu bili obnovljeni svi predratni pogoni«. I na njen daljnji rad i proizvodni proces negativno je utjecala rezolucija IB-a, no usprkos nastalim teškoćama Rafinerija je 27. kolovoza 1950. predana »na upravljanje radnicima. Tog su dana izabrani prvi Radnički savjet i Upravni odbor.« Daljnjih dvadeset i nekoliko godina Rafinerija bilježi uspjeh za uspjehom, te njeni »mnogobrojni proizvodi doživljuju sve širu i veću potrošnju i kao krvni optok obavljaju funkciju pokretača bezbrojnih strojeva u gotovo svim privrednim granama naše zemlje«.

Medimurska trikotaža 1923—1973. Čakovec 1973.

U povodu 50-obljetnice Tvornice trikotaže u Čakovcu objelodanjena je opsežna monografija na 250 stranica, bogato ilustrirana fotografijama, geografskim kartama, grafikonima i tabelama. Na čelu knjige nalazi se tekst pisma pokroviteljice proslave Jovanke Broz, na koji se nadovezuje kratka uvodna riječ odgovornog urednika edicije i današnjeg direktora tvornice Ivana Bratka, koji je, uz ostalo, s pravom naglasio da su generacije »u ovu tvornicu utkale svoj znoj, ugrađujući tako u nju i dio sebe. Stoga se s pravom očekuje da će sada, a i ubuduće, tvornica više davati upravo radniku koji ju je i podigao.«

Slijede tekstovi Dragutina Feletara i Ernesta Fišera koji su uz opći razvoj medimurskog gospodarstva obradili i povijesni postanak i razvoj trikotaže od 1923. do 1973. godine. U prvome dijelu pod naslovom »Razvoj medimurskog gospodarstva« sažeto je i zanimljivo prikazan razvojni put medimurskoga gospodarstva od pradavnih vremena do naših dana. S pravom je u tome uvod-

nom poglavlju naglasak na tkalačkom obrtu toga kraja uz početke tekstilne proizvodnje, koja imade za sobom zamjenu tradiciju od 40-ih godina 19. stoljeća. U drugom su dijelu detaljno analizirani postanak i razvoj čakovečke trikotaže s njenim osnovnim značajkama u razdoblju od 1923. do 1945. godine. U posebnom je poglavlju obrađen »Napredni radnički pokret« u Čakovcu, s naročitim naglaskom na čakovečkom tekstilnom radništvu zaposlenom u trikotaži. Kao završno, slijedi treće poglavlje u kome su obrađene prilike i rad u poduzeću od godine 1946. do 1962. U trećem je odjelu opširno obrađeno današnje stanje, to jest deset posljednjih godina rada i poslovanja sve do današnjih dana. Veoma je dobro prezentirana situacija s obzirom na ugled što ga danas u zemlji i svijetu imaju proizvodi čakovečke tvornice pa je taj dio ilustriran i duhovitim grafikovima unutar geografskih prostora (str. 110 i 112). U četvrtom dijelu upoznajemo se s razvojem samoupravnih društvenih odnosa u poduzeću, a u petom je dijelu opisana posjeta predsjednika Tita »Međimurskoj trikotaži« 1965. godine.

Slijede »Sjećanja i razgovori« s rukovodiocima i radnicima tvornice u obliku kraćih biografskih podataka i ostalih materijala. Danas-sutra će, svakako, ti podaci poslužiti budućim istraživačima kao vrijedan dopunski materijal. Zanimljiv je i posljednji dio pod naslovom »U očima drugih«, na čelu kojeg su objelodanjena sjećanja Karla Mrazovića Gašpara, Antuna Bibera Teheka i dra Josipa Hrnčevića o predratnim prilikama u tvornici. Objavljeni su i kraći razgovori s pojedinim direktorima srodnih i ostalih poduzeća s kojima danas trikotaža surađuje.

Objelodanjen je i popis odlikovanih radnika od godine 1955. nadalje i popis zaposlenih na 31. prosinca 1972. Priložen je i popis korištenih izvora, literature i pojedinih neobjavljenih rukopisa, koji se nalaze u Historijskom arhivu u Varaždinu i u Muzeju Međimurja u Čakovcu, a obrađuju radnički i sindikalni pokret Varaždina i Međimurja.

I ova je monografija, pisana čitko i jednostavno bez znanstvenog aparata, prilog više povijesti naših poduzeća, te ispunjava svoj publicističko-propagandni zadatak a ujedno služi kao osnovica za daljnji dublji istraživačkoznanstveni rad. Za požaliti je samo što nije priložen oveci sažetak na nekom od vodećih evropskih jezika, jer bi tako i inozemni interesenti mogli dobiti uvid u rad i poslovanje poduzeća, koje je uspjelo svojim proizvodima prodrijeti sve do Sovjetskog Saveza na istok a do Zapadne Njemačke i Švicarske na zapad.

Miroslava Despot